

RECENZE

POHLEDY NA ČESKOU AVANTGARDU ZE STRANY: „LEKCE STROJE“

Michal Stefański: *Lekcja maszyny. Przypadki poezji czeskiej awangardy*. Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk, Fundacja slawistyczna, Warszawa 2012. 148 stran. ISBN: 978-83-89191-07-6.

Je asi neoddiskutovatelná pravda, že určité národní literatuře rozumějí nejlépe domácí literární vědci: ti jsou tradičně chápáni jako arbitři kvality, na ně se nejvíce odkazuje. Na druhé straně – uzavření ve své jazykové a literární monádě – nevidí často širší souvislosti. Česká bohemistika se odkrývá světu jen pozvolna: je to paradoxní, ale děje se to spíše v literární teorii, která až příliš lehce imituje některé módní koncepce („nové“ dějiny literatury, teorie tzv. fikčních světů aj.), méně v reálném komparativním přístupu, v němž by se česká literatura vážala na poetiku jiných národních literatur. Od časů pražského strukturalismu se v české bohemistice traduje názor, jako by právě česká literatura byla tím nejhodnějším materiálem k literární teorii: bohemisté tak mají jakoby monopol na literární teorii, ale ovšem jen v českém prostoru (to je ovšem oproti meziválečnému období podstatný rozdíl). Je to opět paradox, jenž však má své metodologické důvody: ostatně každý ví, jak se nazývá známé třídílné opus magnum Jana Mukařovského a tam o nějakém srovnávání nepadne ani slovo. V Pražském lingvistickém kroužku byli komparatisté spíše cizince nebo částečně cizinci: Roman Jakobson (i když ten se v referátu na pražském cyrilometodějském sympoziu v roce 1969 – to navštívil Československo naposled, naopak jeho styky se SSSR zůstaly – za zády s otvory po kulkách Sovětské armády ze srpna 1968 – ve fasádě Národního muzea – pateticky prohlásil za Čecha), a René Wellek, po otci Čech. Nutno připustit, že cizinci jako autoři bohemistických prací nemají v českém prostoru vždy na různých ustláno: na jedné straně je tu obdivovaný Robert Pynsent, jenž s oblibou píše o českém nacionalismu a který zná v české literatuře jen jediného Čapka, a to Karla Matěje Čapka-Choda a potom snad novináře Karla, na straně druhé francouzská slavistka českého původu Hana Voisine-Jechová, jež byla za své objevené dílo vládnoucími českými bohemisty vyplíněna. Pravda je, že Pynsent přišel s novým pojetím české dekadence jejího předchůdce Julia Zeyera, s akcentací její

sociální povahy a s teorií interstatality, to vše je přínosné: později – zejména od 90. let minulého století, zřejmě v důsledku dočasného módního zájmu Západu o postsovětský prostor – se však stále více nořil do vln dobové politické spekulace, kdy je dosti těžké číst o českém nebo slovenském nacionalismu u vědomí britského imperiálního vědomí (empire mentality) v pozadí.¹

Poláci mají k české literatuře vždy blízko: jednak je bohemistika a vše české v Polsku – nehledě na tradiční přetrvávající a možná i někdy silící animozity tkvící hluboko v minulosti – populární; na rozdíl od české lhostejnosti ke všemu polskému, o čemž svědčí i skandální stav české polonistiky – to se však dnes pomalu, ale opravdu jen pomalu zlepšuje: česká gotická literatura nacházející na evropské špičce byla vzorem pro literaturu polskou, později zase polská „předstihla“ českou v období renesančně barokní a ještě později v klasicismu a romantismu, sešly se zase v moderní fázi od konce 19. století, kdy zas české básnictví nabývá – zejména od 20. let 20. století – vrchu. Tradiční polský kosmopolitismus přináší nové podněty i pro poznání české literatury, zejména na jevy, jimiž jsme se dosud nezabývali nebo které jsme tak ostře neviděli. To je problém českého futurismu, o němž píše i autor přítomného svazku a před ním jím nejednou citovaná Ilona Gwóźdź-Szewczenko.²

Poláci se svou vlastní literaturou a světovým rozhledem oproti českému izolacionismu dokážou vidět různé spojitosti a identifikovat poetologické vrstvy nám jakoby utajené (není divu, že např. českého futurismu se dotkl rusista a fenomenolog Zdeněk Mathauser). Např. na základě uvedené polské práce o českém futurismu lze na otázku z titulu, zda tedy existuje tento směr v české literatuře, odpovědět kladně, i když s jistými výhradami. Futurismus není v české literatuře jevem neviditelným, spíše naopak, je fenoménem průnikovým, po-

¹ Pynsent, R.: *Julius Zeyer – The Path to Decadence*. Mouton, Hague 1973. Týž: *Questions of Identity. Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. Central European University Press, Budapest – London – New York 1994. Týž: *The Literature of Nationalism: Essays on East European Identity*. Macmillan, Basingstoke 1996. Týž (ed.): *Karel Matěj Čapek-Chod: Proceedings of a Symposium Held at the School of Slavonic and East European Studies 18–20 September 1984*. School of Slavonic and East European Studies, London 1985. V češtině viz např. výbor z jeho studií *Ďáblové, ženy a národ: výbor z úvah o české literatuře*. Karolinum, Praha 2008. Voisine-Jechová, H.: *Dějiny české literatury*. H&H, Jinočany 2005 (orig.: *Histoire de la littérature tchèque*. Fayard, Paris 2001). Viz naši kladnou recenzi: Česká literatura a její mezinárodní souvislosti (K českému vydání knihy Hany Voisine-Jechové *Dějiny české literatury*. Slavica Litteraria 2008, roč. 11, č. 1, s. 107–114. ISSN 1212-1509. Viz také polské dějiny české literatury: Tarajło-Lipowska, Z.: *Historia literatury czeskiej*. Ossolineum, Wrocław 2010 (knihla také nebyla v českém prostředí přijata jednoznačně, ačkoli se až příliš přizpůsobovala – i ideologicky – vládnoucí české bohemistické koncepci).

² Gwóźdź-Szewczenko, I.: *Futuryzm w czeskim pejzażu literackim*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009. Viz naši rec.: Ilona Gwóźdź-Szewczenko: *Futuryzm w czeskim pejzażu literackim*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009. STIL 10, Beograd 2011, s. 357–358. ISSN 1451-3145.

normým, jakýmsi všudypřítomným spodním proudem, i když jeho přítomnost v postavantgardním světě české literatury přece jen slábne.

M. Stefaňski přichází s ještě ambicióznějším projektem: podívat se kriticky a komplexně poetologicky na svět české básnické avantgardy v jejich rozporných prouděních. Po první kapitole o pochybném českém futurismu, přichází tradičně očekávaná partie o S. K. Neumannovi; je jen poněkud šokující, že tu chybí skvělá práce Františka Kautmana (roč. 1927), vskutku kreativní a pro autora přítomného spisu přínosná již proto, že vznikla v SSSR (ruský futurismus).³ Objevná je zejména partie o Janu z Wojkowicz (vl. jm. Jan Nebeský, 1880–1944): jeho poezie pohybující se na pomezí dekadence, symbolismu a okultních věd by mohla znovu dojít čtenářské pozornosti.

V obecném pojetí se autor opírá o různá pojetí, mj. E. Strohové, ale také o polského (katowicko-sosnowieckého) bohemistu Józefa Zarka. I když dataci české avantgardy od roku 1918 lze cum grano salis přijmout, jde především o vklínění poetiky moderny do avantgardy či naopak. V tomto smyslu podává polský autor důkladnou analýzu a současně poetologický přehled peripetií této větve moderní české poezie. Česká avantgarda nebyla ortodoxní: někdy se hlásí přímo k určitým směrům, k nimž patřil i zmíněný futurismus, ale byl ke všem podnětům dosti senzitivní: vytvořil např. českou variantu dadaismu a koneckonců i raného surrealismu v poetismu. Právě v souvislosti s českým futuristickým prouděním vnáší sem komparaci s Tytusem Czyżewským, což se ukázalo jako instruktivní.

Druhou kapitolu představuje partie o proletářské poezii, kde se objevuje poetika stroje, města, vesnice a přírody, rurální a urbánní poezie. Zejména ukázky z Wolkra a Hory osvěcují tento jev ze zajímavého hlediska. Autor, opírající se o studie J. Svobody a J. Brabce, ukazuje na složité propojování technologického a sociálního aspektu. Na rozdíl od termínu proletářské poezie navrhuje opatrně mluvit spíše ideji proletářského umění, jež se v praxi nepodařilo realizovat. Srovnává Wolkrovu baladu U roentgenu s básní Tadeusze Peipera (1891–1969) Ujmij tvoje oczu (1923).

Nevím, zda hypotéza, že často citovaná „nenávisť“ z Wolkerovy básně, která je údajně nejhluběji, je nenávisť k stroji, je správná (jistě to také není jen „třídni nenávisť“): je to asi konglomerát jevů, mezi nimiž sociální nebudou z nejmenších a modernizovat vše směrem k obecnosti nebo k ideologickým potřebám některých dnešních struktur nám k hlubšímu poznání nepřispěje.

V poezii tzv. proletářských básníků prezentuje vnitřní, hlubinný spor stroje, civilizace a města a útěku z něho a od nich: myslím, že právě tyto partie jsou

³ Kautman, F.: *S. K. Neuman: člověk a dílo (1875–1917)*. Academia, Praha 1966. Původní, ruský psaná kandidátská disertace z roku 1957 *Развитие социалистического реализма в поэзии Станислава Костки Неймана*.

v Stefaňského knize jedny z nejpodnětnějších: ukazují na to, že sebeinovativnější, sebeavantgardnější a seberevolučnější ideologie nemohou přehlušit spodní, tenký proud autonomní a autochtonní, věčné poezie, která pramení z hlubin bytí a nemůže se tudíž nedotýkat jeho základních otázek, které často zpochybňují dobové ideologie. Zde je umění hegemonem part excellence. Sluší se na tomto místě připomenout pasáž v Denících Jana Zábrany, kde vzpomíná na Nezvalův pohřeb: strnulou oficiózností se při recitaci Nezvalovy básně prořízne skutečný velký básník.⁴ Zejména blízko k rurální pozici má ovšem J. Wolker (autor uvádí: „vede cestička bílá“, „se zelené meze zrodily“, „hluboko v obilí“ – s. 59).

Tematika města, továrna a průmyslu a stroje vede autora i k tomu, že se oňí do dobové prózy a románu (Karel Schulz) a připomene tak složitý a barvitý vývoj české literatury počátku 20. let 20. století. Jde, jak cituje Schulze, o překonání toho, aby člověk žil ve městě v zajetí věci (s. 78). S tím je také spojen kult františkánské chudoby (F. Hrubín), v nichž – stejně jako v básních J. Wolkra a J. Seiferta – vyniká náboženská paralela: chudí i bohatí stojí sice proti sobě, ale všichni jsou nemocní: teprve revoluce je zlidští a spojí jejich lidské osudy; smyslem revoluce je dosáhnout štěstí pro všechny, tedy osvobodit i ty bohaté a vládnoucí: teprve štěstí dodává životu smysl.

Stejně podnětná je i část třetí, v níž se autor zabývá především Karlem Teigem a jeho koncepcí umění, jež otvírá brány poetismu a odkazuje k Seifertově sbírce *Samá láska* (s. 94). Zde by se slušelo dodat, že se ve svazku ani jednou nevyskytuje slovo „expresionismus“: právě v Brně, kde vznikaly koncepty Devětsilu i Hosta a Literární skupiny a nacházely se v úzkém doteku: to by do pojednání vneslo i větší dynamiku. Správně autor vidí konstruktivistické znaky české avantgardy, jak je dokládá ukázkou ze Seifertovy sbírky *Samá láska*: „Básníku, umři s hvězdami, uvadni s květinou,/nezasteskne se už nikomu dnes po tobě;/tvé umění, tvá sláva navždycky zahynou,/neboť jsou podobny květinám na hrobě;/ vždyť letadla, která se prudce až k hvězdám řítí,/za tebe zpívají píseň železných tónů/ a krásná jsou, jako je krásnější to pestré elektrické kvítí/ na domech ulice, než kvítí na záhonu.“ (cit. na s. 94). Rozpor mezi člověkem-dělníkem a strojem překonává kreativitou, tvorbou, která vede k mobilizaci všech smyslů, plného života, jak se realizoval ve vrcholné fázi českého poetismu. Podle Abrahama Molesse (1920–1992), známého odborníka na tranzitivní zónu technologie a filozofie, v jehož díle teorie kýče hraje důležitou úlohu, jeho *Psychologie kýče* je z roku 1977 – pol. vyd., na něž autor odkazuje – *Kicz czyli sztuka szczęścia. Studium o psychologii kiczu*, tłum. Anita Szczepańska, Ewa Wendel, wstęp Andrzej Oseka, Warszawa: PIW) – vyšlo jen o rok později).

⁴ J. Zábrana: *Deníky*. Praha 1992. Viz naši rec.: Čím hlubší noc, víc září hvězdy... Lidová demokracie, Praha 3. 12. 1992, s. 8.

Je ovšem otázka, co za kýč budeme považovat, a tu se můžeme i nemusíme Molese důsledně přidržovat; resp. kýč v širším pojetí je přirozenou součástí každého umění, zvláště esteticky hodnotného, neboť nejsilnější estetické hodnoty často vznikají na hraně „vysoké“ a triviální produkce. Totéž platí i o kýči tzv. vlasteneckém anebo náboženském (z čeho autor usuzuje podle několika básní Nezvalových na vlastenectví, nevím, je to jen popis země, výseků krajiny, které budí krásno a kladné emoce, u nichž patriotická ideologie nutně nevyplývá: možná tu sehrál svoji roli rozdíl v pojetí tohoto fenoménu v polské a české tradici); exotismus je romantické klišé jako součást romantického eskapismu, jenže se v neoromantismu a moderně často ornamentálně jen obnovuje. Jestliže J. Zarek ve své knize *Poezja i myśl* (1993) uvádí, že čeští poetisté směřovali ke konceptu antiintelektuální, intuitivní a intuitivistické poezie (cit. publ., s. 136), Stefański konstatuje spíše návrat k realitě: „Józef Zarek, który w pracy *Poezja i myśl* (1993) prześledził uważnie stosunek czeskiej poezji międzywzajemnej do refleksji, zwrócił uwagę, że poetystyczna propozycja sztuki właściwie sprowadzała się do projektu poezji aintelektualnej, tj. poezji intuicyjnej, czy nawet intuicjonistycznej, mającej na celu budzenie emocji, skupionej przede wszystkim na grze estetycznej, miejsce zaś dla głębszej myśli rezerwującej jedynie dla tekstów o charakterze programowym [...] Równocześnie teźdokoňuje się w czeskiej poezji przemiana inna. Nie upieram się, że to przemiana donioślejsza, ale na pewno jest ona niebłaha i silnie powiązana ze wspomnianym powrotem do refleksji. Chodzi o powrót Realnego. Po paru zaledwie latach traktowania sztuki jako zabawy, a więc dziedziny autonomicznej wobec otaczającej rzeczywistości – wszak, powtórzę za Adornem, sam moment zabawy w sztuce polega na jej wolności od istniejącego świata [...] czołowi poeci czeskiej awangardy powracają wreszcie do autentycznych doświadczeń i do realiów codziennego życia.“ (s. 136).

Otázka je, zda to není rys celé české moderny a avantgardy, což souvisí s již uváděným sociálním znakem české dekadence a českého symbolismu, jeho sociální utopičnosti apod. V každém případě je hledání české proletářské poezie a poetismu součástí hledání nejen estetického, ale také ideologického, je to hledání variant a alternativ. Snad proto není kniha Michała Stefańskiego jen analýzou jednoho uměleckého směřování české poezie, ale také směřování umění ve vztahu k realitě vůbec.

Až na drobnosti a přehlédnutí je v knize zcela korektní čeština citátů a odkazů, což je stále ještě výjimečné (škoda oněch přehlédnutí). Také odkazy na sekundární literaturu jsou otevřené různým podnětům na rozdíl od české bohemistiky, která některá jména a díla záměrně ostrakizuje.

Kniha jako celek představuje to, co se podobá již citované knize o českém futurismu: jde o sumarizaci dosavadního bádání, jeho komparativní konfrontaci, v níž autor přirozeně využívá polského materiálu, ale také světové teoretické

literatury na různá témata a revize určitých, v českém prostředí ustálených postulatů nebo schematických představ o české avantgardě. Z tohoto hlediska může tato kniha spolu s jinými polskými bohemistickými pracemi rozhybat poněkud stereotypní české pohledy, jejichž „ustálenost“ spočívá často ne nedostatečné konfrontaci, a to nejen se světovou teoretickou literaturou, ale hlavně s jiným materiálem, například blízkého sousedního, s českou literaturou historicky spjatého písemnictví.

Ivo Pospíšil

DĚJINY A PAMĚŤ HOLOCAUSTU NA ZÁKLADĚ ANALÝZY MEMOÁROVÝCH VZPOMÍNEK

Milan Hes: *Promluvili o zlu: Holocaust mezi dějinami a pamětí...* Praha: Epocha, 2013. 348 stran. ISBN 978-80-7425-191-7.

Ačkoliv nás od konce 2. světové války dělí 70 let, přesto je téma holocaustu – šoa stále živé, diskutované a zdá se, že ještě ne zcela zpracované. Mnoho badatelů přichází s novými pohledy. Historik a pedagog Milan Hes, který se tomuto tématu delší dobu věnuje (pravidelně o něm publikuje v odborných a populárně-naučných časopisech a je autorem práce *Čekání na smrt* pojednávající o rodinném táboře českých Židů v Osvětimi), se ve svém nejnovějším díle *Promluvili o zlu* zaměřil především na českou a slovenskou (s přesahem na polskou či italskou) memoárovou produkci, která pro něj představuje bohatý pramenný základ pro studium orální historie. Přínosem práce je, že se autorovi podařilo překročit hranice historického bádání do interdisciplinárního pojetí zkoumané látky, neboť zasahuje rovněž do literární historie, sociologie, psychologie, filozofie a v neposlední řadě také do didaktiky. Důraz na didaktiku je dán autorovým pedagogickým zaměřením – vyučuje dějepis na jednom pražském gymnáziu.

V současné době narůstá zájem o paměť, vzpomínky a vyprávění očitých svědků, což je ovlivněno několika faktory. Zaprvé naše dnešní společnost může otevřeně hovořit o událostech 2. světové války, navíc očitých svědků těchto událostí neustále ubývá, tudíž každé nové svědectví je o to vzácnější. Autor se v první části díla zaměřuje na fenomén paměti a na vývoj zájmu o paměť, který od konce války až do dnešní doby prošel výraznými proměnami a byl rozdílný v západní a ve východní Evropě. Kromě zájmu se totiž také setkáváme s ovládnutím paměti, její dezinterpretací a s účelovým nakládáním pro politické cíle.

V rámci analýzy svědectví, jež tvoří další – stěžejní – část práce, se autor zaměřuje na vztah pisatele k vlastní paměti a k samotnému procesu vzpomínání. Tematicky zmiňuje především obtíže, s nimiž se přeživší holocaust museli